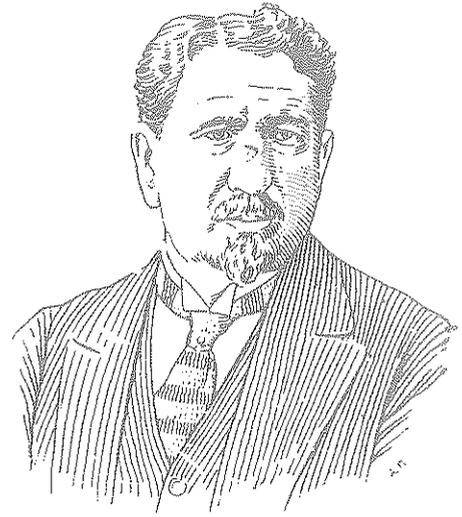

סוקולוב וה"איזראליטה"

**פרק עלום בדרכו העתונאית
של המנהיג הציוני הנודע ועורך
"הצפירה" – כתיבה ועריכה בעתון
מתבוללים בפולין**

שושנה שטיפטל

למרות פיזורו של העם היהודי בכל ארצות תבל. הוא פעל רבות להחייאת הלשון העברית, לריענון התרבות היהודית, ייסד פובליציסטיקה עברית ועודד ותרם לצמיחתה של הספרות העברית, וכן היה פעיל במרכז התרבותי-רוחני בווארשה. הוא הפך לדמות דומיננטית במרכז זה, במיוחד לאחר הפולמוס שהתעורר בינו לבין תנועת "חובבי ציון". הפולמוס התעורר משום שלמרות אהדתו לרעיון התחדשות היישוב היהודי בארץ ישראל – הוא שלל את המיסטיפיקציה, את הגישה הצרה וקצרת הטווח ואת היעדר הגיבוי של כוחות פוליטיים בעלי השפעה בעולם באותה עת. על כן, למרות הסתייגותו התחילתית, השתכנע מן הרעיונות הציוניים של הרצל והיה לתומכו הנלהב.

נחום סוקולוב (להלן: נ"ס) כאב את תופעת הנשירה של מיטב הכוחות האינטלקטואליים של העם היהודי והתבוללותם בקרב גויי העולם. הסכמתו להיות שותף במערכת ה"איזראליטה", עתון המתבוללים היהודים בפולין בשפה הפולנית – לצד היותו עורך "הצפירה" בעברית – נועדה לקיים צינור השפעה וקשר בין כוחות אלה לבין התרבות והזהות היהודית.

דרכו של סוקולוב ל"איזראליטה"

העתון "איזראליטה" יצא בפולנית בווארשה, כוון לשכבת האינטליגנציה (שצמחה זה מקרוב בין יהודי פולין) וביטא זרם רעיוני, שהציג לאורך זמן תפיסת עולם ייחודית. ככל שהיתה זו שנויה במחלוקת, התמדתה בלבד הוכיחה את נחיצותה לציבור מסוים.

בתודעה ההיסטורית של התנועה הציונית היה הקשר בין עתון זה לבין מי שהיה ברבות הימים אחד ממנהיגי התנועה, פרשה בלתי מוסברת ונושא למידה של תהייה וביקורת. הסתייגותו של נחום סוקולוב מ"חיבת ציון", קשריו ההדוקים עם "איזראליטה" וביקורתו בראשית הופעתו של הרצל, יצרו בתודעה ההיסטורית צל מסוים על בהירות זהותו הלאומית של נחום סוקולוב.

נחום סוקולוב נולד ב-1860 בעיר וישוגרוד שבין פלוצק לווארשה שבפולין, צאצא לשושלת מפוארת של גאונים וצדיקים. הוא גדל בבית של למדנים שומרי מסורת, ודרכו החינוכית נקבעה בהתאם למקובל – מסלול קפדני דרך "החדר", מלמדים למיניהם, ישיבות ועד לתואר הנכסף של רב גאון בישראל. נחום בלט מילדותו בכשרונותיו ובחריפותו ואילולא רוחות ההשכלה שנשכו ברחוב היהודי, היה בוודאי מגיע למעלת גדול בתורה. אביו וסבו הכירו כצורך להיפתח גם לתרבות הכללית. הוא הורשה ללמוד שפות זרות, ותוך זמן קצר פתח את שער המסורת ויצא החוצה. סוקולוב שתה בצמאון מהתרבות האירופית, מן ההשכלה היהודית-גרמנית ובעיקר קלט מהתסיסה התרבותית שהתרחשה קרוב אליו – מן התרבות הפולנית הליברלית. הפריחה של שנות ה-70 של המאה ה-19 הצמיחה בקרב הפולנים זרם רעיוני פוזיטיביסטי שתבע לערוך רפורמה תרבותית-חברתית כדי לקדם את העם הפולני לקראת המודרניזציה העוברת על אירופה המערבית.

הדגש העיקרי ברעיונותיהם הפוזיטיביסטים הפולנים היה על החדרת ערכי תרבות מודרניים והינוך העם להשתתפות בעיצובה של החברה הפולנית לאורם, למרות היות פולין גשלת על ידי הרוסים. רציונליות, שיקול דעת, השכלה רחבה, פתיחות כלפי השונה תוך הדגשת הייחוד הלאומי, וחשיבותה העליונה של עבודת כל יחיד למען הכלל, היו מן המרכזיים שברעיונות אלה. התוצר הסופי היה יצירתה של זהות לאומית ייחודית התובעת לעצמה זכות קיום למרות האילוצים הנובעים מתוך היותה חברה הנעדרת קיום עצמאי. המוטו של הפוזיטיביסטים הפולנים היה שניתן לקיים "לאום ללא מדינה", כלומר חברה לאומית תוססת וחיה – למרות שאינה נהנית מעצמאות פוליטית.

סוקולוב הפנים רעיונות אלה, השתכנע באשר לתקפותם לגבי הקהילות היהודיות וסבר שעל היהודים לאמץ גישה זו, לערוך רפורמה תרבותית דומה, ובעיקר – לעצב זהות יהודית מודרנית. הוא סבר כי ניתן ואפשר לקיים אוטונומיה תרבותית יהודית

מוסכמת". אך בה בעת עמד השבועון על יודאיוס רפורמי, עם סייגים להתבוללות, והתנגד לאתאיזם ולנטישת האמונה. פלטין היה אכן פוזיטיביסט מובהק שביקש מידה של שילוב בין מרכיבי המסורת היהודית והתרבות הפולנית, תוך העדפה ברורה והערצה גדולה של האחרונה.

לתקן את העם

מעניינת בהקשר זה התרשמותו של המשורר יהודה לייב גורדון (יל"ג, המשורר זעברי שאהד את התנועה הלאומית היהודית) מדמותו של פלטין, אותו פגש באחד מביקוריו הנדירים בווארשה. כאשר שלח יל"ג מכתב תודה נרגש לנ"ס שהיה ממארגני ביקורו, טרח להדגיש שזכורה לו כמיוחד פגישתו עם פלטין:

ברכה משולשת לראש ה' פעלטיץ, איש אשר לו ראש נאור ולב טהר; כמטמון יקר היה לי האיש הנכבד הזה במצאי אותו. אדם מבין יודע ואהב שפתו ותורתו, נוסף על דעתו חכמת אדם ועטו המהיר בשפת מדינתו, אשר היא אומנותו; הנני נותן לו את בריתי שלום ואהבה ואחוה ורעות עד היום האחרון.⁴

יל"ג ידע להעריך את סגולות האיש ואת ידענותו הרחבה, כולל העברית, למרות שייצג מחנה לא לאומי. אגב, פלטין היה ידור ומבאי ביתו של נ"ס.

העתון "איזראליטה" נזכר עוד ביומני הנעורים של נ"ס והוא הקפיד לקרוא ולדווח עליו במאמריו העבריים, כמו למשל ב"המגיד" ב'1879. אמנם לטעמו הגזים העתון, בנטייתו אל "ההולכים קדימה" — קרי המשכילים הנאורים — ואולם הוא שיבחו על ש"ניצב על משמרתו באמונה, להאיר את עיני היהודים והנוצרים המשכילים [היו בין קוראיו גם פולנים] בלימודי היהדות ד"י [דברי הימים] ישראל.⁵

להערכתו עשה ה"איזראליטה" שירות חשוב בהסבירו את היהדות לפולנים. כעבור זמן החליט לקחת חלק בעשייה זו. ב'1880 שלח מאמר התומך בביקורתו של פלטין כלפי מסורת התפילות בבית הכנסת. הוא טען, כי הבעיה היא מעבר למשמעות החיצונית של הפולחן הדתי, בהבחנה בין החומר והרוח, בין הצורה למהות, ועל כן ביקש להעביר מסר שנחוץ לערוך שינוי עמוק ורפורמה יסודית בממסד היהודי הדתי מכאן ובתכונות השליליות של האדם היהודי מכאן (כמו למשל הדחף להצטיין).⁶

נראה כי מלכתחילה העביר נ"ס אל דפי העתון הפולני אותו הלך רוח שבלט במאמריו ב"הקול", בסוף 1879. לפי משנתו החברתית הפוזיטיביסטית שפיתח אז, נועד עטו להפוך את העם היהודי המפורד והמעוות במשך דורות גלותו — לעם "מתוקן" ותרבותי. הופעתו ב"איזראליטה" היתה חלק מהתגייסותו לאקולטורציה (לסגל את היהודים לתרבות הפולנית) של היהודים, לפי המודל הקרוב לליבו, אך במשמעות שונה מזו שדגל בה פלטין. בעוד זה ביקש לשנות את היהודים וללמדם כיצד להיות אזרחים פולנים טובים ותו לא, רצה נ"ס לחנכם למטרה דומה אך בה בעת להעמיק את

כיצד להסביר את העניין?

השבועון "Izraelita" (שיצא מ'1866 ועד 1912), היה תופעה תרבותית וחברתית חשובה, ביטוי מובהק לאמונת יהודים פולנים משכילים וליברלים באידיאולוגיה של התבוללות בתרבות הארץ, ברות ההומניזם האוניברסלי של דור ההשכלה.

שמואל צבי (הנריק) פֶּלְטִין, מייסדו ועורכו, היה האבטיפוס של משכיל, שהעריך את תרבות אירופה, וביקש להביאה לבני עמו היושבים בפולין.

א. גוטמן, שחקר את תולדות העתון מראשית הופעתו עד 1881, ראה בו כלי ביטוי לדור הראשון להשכלה ולהתבוללות, אשר ניסה לחבר שני דברים בלתי אפשריים למזיגה — אהבה לערכי היהדות יחד עם פטריוטיות רומנטית פולנית. לדעתו, היה השבועון "נושא לפיד הקידמה, החילון וההשכלה, שביקש לשמור על גחלת היהדות ורצף הקיום היהודי".⁷

מ. פוקס, בסקרו את העתונות היהודית בווארשה,⁸ העריך במיוחד את המוטו המשכילי של פלטין ומאבקו בהתבוללות היהודית מבלי לוותר על הקשר עם הדת היהודית.

פלטין מילא תפקיד של "סוכן שינוי" מובהק, אשר עבודתו הספרותית הענפה ורבת השנים גיעדה לשנות מסורות ומנהגים ולקרב את עם ישראל למציאות חברתית התואמת עידן מודרני. אך מעצם היות ה"איזראליטה" מכונן ליהודים דוברי פולנית בלבד — היתה השפעת העתון מוגבלת.

נתום סוקולוב המליץ ב"הצפירה" ללמוד את שפת עם הארץ ואת תרבותו ולהתמצא במתרחש במדינה. הוא ביקש להפוך את היהודים לאזרחים נאורים ושווי זכויות בפולין וברוסיה, אך הקפיד לשמור על ייחודם התרבותי ומעולם לא ראה את תרבותה של פולין עדיפה על זו העברית והיהודית. היתה בנחום סוקולוב סקרנות אינטלקטואלית רחבה; הוא היה פולוניסט גדול ואוהד את תרבות פולין, אולם בה בעת דגל באוטונומיה תרבותית של היהודים.

לאור הנאמר לעיל, מעניינת פי כמה וכמה פעילותו של נ"ס ב"איזראליטה". שכן, בניגוד לנכתב ב"הצפירה" ניסה פלטין להוכיח במשך שנות קיום "איזראליטה", כי בני דת משה אינם משתייכים ללאום, שכן הגלות פוררה את אחדותם וקשרה את שכריהם עם הארצות שבהן הם יושבים. ב'1872 כתב על יהודים ולאומיות במאמרו "האם יהודים הם לאום?" וקבע ש"מי שעדיין מייחס ליהודים לאומיות, מתבסס על העבר, אך אומר כזב אל וגעי החיים... העם היהודי ניצל רק בגלל שהשליך מעצמו את לאומיותו, והחליפה בדתו".⁹

פלטין סגד לתרבות הפולנית, תוך ויתור על זכות קיומן של התרבויות היהודית והעברית. בדומה לנ"ס, גם הוא הושפע מהזרם הרעיוני הפוזיטיביסטי הוורשאי. למרות שלא הודה בכך במפורש, הרי הקשר לתנועת ההשכלה והעמדות כלפי בעיות חברה ותרבות קירבו אותו ואת עמיתיו היהודים אל הפוזיטיביזם הפולני. המתבוללים היהודים אימצו מהפולנים את המונח "עבודה מן היסוד" (praca u podstaw), באומרים: "קיומנו תלוי בעבודה אורגנית

IZRAELITA

Czasopismo tygodniowe.

Wychodzi pod kierunkiem literackim N. Sokołowa.

<p>Warunki prenumeraty. w Warszawie, w Redakcji: rocznie rs. 6, półrocznie rs. 3, kwartalnie rs. 1 kop. 50. Za odwołanie do domu dopłaca się kwartalnie kop. 10.</p>	<p>Ogłoszenia zamieszczają się za opłatą kop. 12 od wiersza drobnym drukiem. Reklamy po kop. 20.</p> <p>REDAKCJA przy ulicy Twardej N-r. 27.</p>	<p>W Cesarstwie i Królestwie, z przesyłką pod opaską: rocznie rs. 8, półrocznie rs. 4, kwartalnie rs. 2.</p> <p>Cena pojedynczego Numeru kop. 15.</p>
---	---	---

TRZĘSC: Od Redakcji. — W sprawie szkół Talmud-tora, p. N. S. — List z Galleji, p. Ibr. — 2. Teki, p. 8 — w. — Odciosy. — Z Cesarstwa. — Erouka. — Ogłoszenia gminne. — Reklamy. — Kalendarz. — Ogłoszenia. — W odcinku: Nofitka opowiadanie współczesne, przez Lang Dandównę.

Od Redakcji.

— Sz. prenumeratorem nasi wyjeżdżający na wieś, lub do miejsc kuracyjnych w kraju lub za granicą, a życzący odbierać „Izraelitę” w miejscach czasowego swego pobytu, zechcą nam nadać adres, a wysłać im będziemy pismo bez żadnej dopłaty.

W sprawie szkół religijnych
z Talmud-tora.

II.

Zbliża rzezywo świadomi wiedzą, jak wygląda wychowanie religijne w sferze najuboższej. Do Talmud-tory chroni się nędza ostateczna. Rodzice, mający jeszcze jakieś utrzymanie, posyłają swe dzieci do chederów prywatnych. Gdy chłopczyk ma 4 - 5 lat, matka prowadzi go do chederu początkowego („dardake”), powierza opiece melameda i układa się z tym ostatnim o wynagrodzenie miesięczne, jakie obowiązuje się mu płacić. Po miesiącu melamed codziennie oczekuje honorarium, które mają mu przynieść; przypomina przez ucznia, udaje się wreszcie sam do rodziców w domu, ci uspokajają go przyrzeczeniami, wdając go z datą na dzień, aż upływa drugi miesiąc. Melamed, widząc, że praca jego idzie na marne, wydalą swego pupila. Wydalony z chederu (dla braku funduszy) siedzi w domu przez miesiąc, a raczej nie siedzi, tylko przyłącza się do owej kamary niedorostków, rojących się tłumnie, biedniejszych i swawolnych na ulicach podrzędnych, gdzie mieszka biedniejsza ludność żydowska. Po trzecim miesiącu, rodzice zmartwieni sprawnianiem swej „pótlechy”, widząc, że to nie żaden cel („tachlis”), postanawiają oddać chłopca znowu do chederu. Matka udaje się znowu z chłopczykiem do melameda, płaci mu za pierwszy miesiąc; on się przypomina o honorarium za drugi, ale matka chłopca dowodzi mu, że przez drugi miesiąc chłopiec uczęszczał nieregularnie, czasem pół dnia, a czasem parę razy na tydzień, wreszcie przyrzeka, że mu za kilka dni uiszczy należność. Upływa jeszcze miesiąc, melamed wydalą swego ucznia stanowczo—

w ten sposób upłynęły już cztery miesiące, a już miesiąc Nissan, lub Elul za pasem, to się już zostawia chłopca w domu, a raczej na ulicy (bo w małej izbie niema miejsca na spure kółko dzieci) do końca świąt „Peasch”, lub „Sukkot”. W ten sposób oprowadza się chłopca co semestr („zman”) od melameda do melameda, aż chłopiec kończy 10 lub 11 lat, wtedy oddaje się go do rzemieślnika. Zaczyna się nowy okres wędrówek od jednego do drugiego, bez wytrwalosci, bez melody i bez celu.

Moglibyśmy dalej jeszcze przesunąć panoramę obrazków, czarnych jak noc, dla przekonania czytelników, że u nas istnieje nie tylko kwestja zafacania, ale że i w samem zafacaniu wszystko w skutek braku przewodnictwa i kierunku rozkłada się i karłowacieje. Nieraz, na widok wstępujących się po ulicy dzieci, zadawaliśmy rodzicom ich pytanie: czy chłopcy wasi chodzą do chederu, czy nie—na co otrzymywaliśmy odpowiedź: *er gajt ju gajt nyszt* (on chodź, a nie chodź). Oto okoliczności tego wstępnia się po różnych chederach, tego objawu rozprężenia i beczynności, który byłby niemożliwy w gminie jednolitej, gdzie wpływ poważnego rabinu potrafiłby sięgnąć, skoryżować sprawy chederowe, ująć je w klamry jakiegos regulaminu, okiełznać czupurność i uprzywilejowanie stosunek pomiędzy melamedami, a rodzicami uczni. Wiemy z obserwacji wieloletniej, że w porządniejszych gminach prowincjonalnych niema takiego wstępnia się dzieci i że w zwykłej swej pozomosci, bez żadnych reform, sprawa chederowa tam lepiej stoi przyjaźniej o tyle, że choć w kierunku religijnym nauczanie daje tam nierównie lepsze wyniki. W jednym małym miasteczku gub. kaliskiej młody rabin wyklada w *bet-hamidraszu* kilku starszym żydom „ehumesz”. Zwróciło to naszą uwagę; okazalo się, że rabin, niezbudowany wykładem melamedów, uważał za potrzebne dawać im rodzaj kursu pedagogicznego. Oto usilowanie świadome, oto objaw poczucia obowiązku. Czy u nas budzi się podobna chęć? Wśród zasiedziały, wyzibłych, pogodzonych z rzeczywistością filistrów panuje fatalizm, który mówić nie to nie pomoże, nie nie poradzi. Kto ma się temi kwestjami zająć? Czy chasydyzm, który jest produktem właśnie tego wstępnia i rozprężenia, kinem, rozsądziającym wszelką organizację, czy antysemitizm żydowski, który traktuje swoich przez ramię, spojła na nich z pogardą i nie umie się orjentować w zawilosciach spraw tradycyjnych, swojskich i powikłanych? A że dła-

by się dużo zrobić przez stronnictwo młodopostępowe ludowców izraelskich—to kwestji nie ulega. Ciśnie są szranki chederowe, ale i w tych szrankach osoby inteligentne, posiadające czucie z ludem, mogą torować drogę światłu.

Większa jeszcze nędza gnieździ się w Talmud-torach. Najbiedniejsi rodzice, nieświadomi ani przez rabinów, ani przez kaznodzicy, uważają Talmud-tory nie za szkoły, tylko za przytulki dla małej holotki. Nieraz przechodzą dnie, nawet tygodnie, gdy „uczeń” nie pokazuje się w Talmud-torze. Po kilkutygodniowej pauzie, gdy „uczeń” rozpróżniaczył i zdemoralizował się dostatecznie, rodzice przyprowadzają go i oświadczają, że chłopiec był chory, lub że był potrzebny matce, bratu, siostrze, a jeżeli melamed nie chce go przyjąć, podnoszą krzyk, oskarżają go przed gminą, że nie przyjmują chłopca dla tego, że nie są w stanie zapłacić mu dodatkowego wynagrodzenia. Zdąra się, że oskarżenie znajduje posłuch, melamed zostaje wezwany i otrzymuje srogową reprimandę, co nie mało się przyczynia do podkopania powagi melameda w oczach własnych uczni i ich rodziców. Te awary i niesnaski bezustannie trapią Talmud-tory wskutek wadliwego ich urządzenia. Nie rozgłoszamy melamedów, którzy rzeczywiście zmuszani są czasami przyjąć marny datek od rodziców uczni. Wszakże zło tkwi w całej tej organizacji. Położenie melamedów jest rozpaczliwe. Ci pracownicy, stojący na straży pokoleń, pracujący w sferze maluczkich, mają z pensji swej zaledwie połowę godnego utrzymania. Strudzone kłopotami głowy nie są zdolne ani do systematycznego wykładu, ani do utrzymania porządku, a tem mniej do reformy. Nędza utrzymuje ich w ustawicznej o jutro obawie; w swem własnem gospodarstwie, w swym budżecie domowym, nie chodzą po szerokim gościu, tylko po cienkiej linie, zawieszonyj nad przepaścią. Jedynym wskaźnikiem ich postępowania jest był własny i rodziny, tryb samozachowawczy, aby się utrzymał w obec gminy, rodziców, zarobić przy okazji parę rubli i—żeby to było w porządku. Czy w takich warunkach może być mowa o poważnej działalności nauczycielskiej? Zdaje nam się, że przedewszystkiem obowiązkiem gminy jest podwyższyć pensję tych pracowników tak, żeby mieli przyzwolite utrzymanie. Jeżeli na to nie ma funduszy, ułoch szereg odeszł zostanie wystosowaniem do członków gminy, niech szereg zebrał zostanie zwolnym, a nie wątpimy, że gmina oceni położenie i zrozumie konieczność po-

זהותם היהודית, את תחושת הכבוד והערך העצמי שלהם לא רק כבני אדם, אלא כיהודים.

נגד התבוללות

נ"ס החל לכתוב ב"איזראליטה" באופן סדיר בשנת 1889 ומיד הפך לאחד מעמודי התווך הפובליציסטיים של העתון. מלבד מאמרים מזדמנים בעלי אופי מידע על ספרות ויהדות ברוסיה ובעולם, החל נ"ס בכתבת מדורי כרוניקה של אירועים שוטפים, תחת הכותרת "מן החיים" (Zycia), או "בעד שבוע" (Za tydzień).⁷ כתיבתו עסקה בעיקר באנטישמיות בפולין ומחוצה לה. הוא הצביע על כוונתם ושנאתם של עתונאים אנטישמיים; הסביר לקוראיו היהודים, תוך גיוס משלים ואמרות מן המקורות, עד כמה עשירים נכסי התרבות העברית והיהודית וכי חובתה של האינטליגנציה היהודית לחזור ולהכירה.

כמעט בכל מאמר הקפיד לפנות ישירות לצעירים המשכילים ולשכנעם, ששליחותם היא לא רק לנהל את ענייני הקהילה, אלא להכיר את פצעי החברה היהודית ולפעול לריפוי. כדי להכיר את העבר, עורר את האינטליגנציה — במיוחד בפולין וברוסיה — לפנות למחקר היסטורי, לאסוף ולנתח כתובות על מצבות, ספרות השו"ת (שאלות ותשובות), פנקסי קהילות ולגאול מן השכחה את פירות המחשבה היהודית במאות שנות הגלות.

לדעתו, הלך נ"ס, בעקבות הראויה לציון, אחר דרכם של הבולטים בין הפובליציסטים הוורשאים. באיחור של 5-10 שנים, חזר על טיעוניהם והציע את פתרונותיהם למכאובי העם היהודי, תוך התאמה כמובן לניואנסים הייחודיים לו. כניסתו לכתובה רציפה ב"איזראליטה" החלה כאמור בכתבת כרוניקה שבועית. ז'אנר זה של ביקורת, רשמים ודיווח על אירועים בולטים היה פופולרי בווארשה של שנות ה-80. הנודע ביותר בדרך כתיבה זו היה בולוסלב פרוס (Prus), אחד הבולטים מבין הפובליציסטים הפולנים. הוא סיגל לעצמו סגנון זה מ-1874 והתמיד בו עד ראשית המאה ה-20. היה זה סוג של שיחה, פיליטון הכתוב בגוף ראשון, תוך קריצה אישית לקהל הקוראים, פעמים בקלילות והומור, פעמים בסרקזם עוקצני. המתכונת אצל נ"ס היתה העתק מדויק של צורת כתיבתו של פרוס, לרבות הכותרות המבדחות והצחק המעורב באירוניה. משום מה לא התמיד נ"ס בכך. יש להניח שזאת עקב דרישתו של פלטיץ, שימלא את עמודי מאמרי המערכת, הנושאים אופי רציני יותר, וחובקים בראייה רחבה בעיות חשובות בציבור היהודי. את המדור הפיליטוני המשיכו לכתוב אחרים.

מפירוטמו על דפי "איזראליטה" מתברר כי הוא עקב בדריכות אחר הפובליציסטיקה הפולנית וכד כבד עם אימץ רעיונותיה, גם התווכח עימה. כך למשל יצא להדוף מערכת מכוערת ושקרית נגד היהודים של אותו פרוס עצמו, שבצעירותו העריץ את אופן כתיבתו ולמד ממנו הרבה. למרות שעשה זאת בנימוס רב, לא היסס גם לצאת כנגדו.

פרוס, שכעשור קודם לכן ידע לתת תמונה נאמנה, בניתוח סוציולוגי מעמיק, של שורשי הבעיה היהודית בפולין, שינה את טעמו ככל שהלכה וגברה בה האווירה הלאומנית. הוא יצא ב"כרוניקה השבועית" שלו בטענות קשות נגד היהודים, תוך התבססות על ספרות אנטישמית מדעית כביכול מן המערב.

נ"ס ליגלג עליו באמרו, כי אם רוצה הוא לדרן בבעיות חברתיות, עליו להתרחק מדיעה קדומה. הוא לעג לדואליות בעמדות פרוס, ששלל לכאורה שנאת יהודים, אך העלה האשמות נגדם מתחום שלא היה בשליטתם כלל, כגון הכלכלה הפוליטית (שחוקיה נשלטים על ידי מדינות ומעצמות ולא על ידי מיעוט דתי זה או אחר).

הכתיבה ב"איזראליטה" שימשה לנ"ס הזדמנות פז לבטא במלואן את עמדותיו הפוזיטיביסטיות-ליברליות. לפי מיטב המסורת שנ"ס הורגל לה זה עשור, הוא התל את שנת 1890 במאמר של סקירת השנה שחלפה.

תוך זמן קצר החל למלא בקביעות את גיליונות ה"איזראליטה", להתפלמס עם משמיצים ומשועממים (אחת מטענותיו היתה, שכאשר אין חומר חדשותי, נוהגים העתונים הפולנים לעורר מחדש את השאלה היהודית). הוא ביקש לשכנע את קוראיו, שלצד שונאים ומשמיצים, לא חסרים בעולם אישים ועתונים התומכים ביהודים.

נ"ס לקח על עצמו משימה של הגדרת מהות העם היהודי.⁸ לעשות זאת, בפולנית, בפורום של מתבוללים — היתה זו העזה לא מעטה.

הוא התמודד עם הנושא ביושר ובכשרון ניכר במאמר מערכת ממרס 1890, תחת הכותרת: "מי אנחנו?". ראשית קבע, שהיהדות נמצאת במשבר מתמשך: המוסדות הישנים מתמוטטים; אך במקום לצאת לדרך של התפתחות חופשית ומשוחררת, נוצר פיצול בין ציבור אורתודוקסי גדול העושה הכל לשמר את אופיו הישן לבין ציבור קטן המעריך את רעיון הקידמה, עצמאות החשיבה, חופש ההתפתחות, והשוואף למיזוג אורגני עם העמים האחרים, תוך שמירה על ההבדל הדתי בלבד. כעוד שלראשונים אין בעיית זהות כלשהי, מטרידה את האחרים השאלה: האם הם אגודה דתית, גזע או לאום?

תשובתו של נ"ס כאן איננה שונה מדברים שכתב בנושא זה ב"הצפירה": "איננו לאום במובן המקובל, כי חסרים לנו התנאים והתכונות המסויימים המהותיים לאירגון לאומי. איננו רוצים להיות 'לאום בתוך לאום' [אחת הטענות המרכזיות של האנטישמים הפולנים המודרניים] ועובדה היא שאין לנו אידיאלים פוליטיים מיוחדים."

תרבות חברתית חדשה

מאפריל עד יולי 1890 כתב נ"ס סידרה מקיפה של מאמרים, שלוקטו לחוברת אחת תחת הכותרת המחייבת: "תפקידי האינטליגנציה היהודית, קווי פרוגרמה".⁹ נ"ס העלה בה שורה של המלצות שהוא מציע לנקוט נגד האנטישמיות הגואה, שכל כוונתן לחזק את העם

IZRAELITA

אם נבקש לסכם את מאמריו כעתון המתבוללים עד כה, נציין בראש וראשונה את ויכוחי המתמידים עם שונאי ישראל, הדיפת האשמות השווא נגד היהודים, וכן הצבעה על האבסורד והרשעות שבאנטישמיות מכל הכיוונים ומכל הסוגים.

מבפנים, להרים את רמת השכלתו, את יצירתיותו, ובעיקר את תחושת האזרחות שלו. מפני שמול שאיפת האנטישמים "להשיבנו לאפסיות", לאי-קיום, אין ליהודים כל כוונה להתאבדות ציבורית. הדרך היא לגייס את כל הכוחות הפנימיים כדי לעורר את ההמונים המתנוונים בדלותם ובחולשתם המוטריה. הפנייה היא לדור האינטליגנציה הצעירה, המנותקת לגמרי מן העם ושאינה מכירה אותו כלל. עליהם חלה השליחות לעשות למען יהדות מתקדמת. עד כאן צייר ג"ס קווים כלליים לעריכת העבודה מן היסוד, וזאת בתחומים מוסריים עיקריים — כדי לפתח postepowy judaizm — שהיא כהגדרתו, יהדות היונקת ממקורותיה העתיקים ומתולדותיה — אך בד בבד משתלבת עם צרכי הזמן.

יהודים פולנים בשוק
איור מן המאה ה-19

על ידי האידיאל של ארץ ישראל לאור עברה המפואר וכחזון לעתיד.

מלבד ציונות זו, הבהיר נ"ס שקיימת גם "ציונות עובדתית"¹³ בצורת מושבות חקלאיות יהודיות בארץ ישראל. הוא עטף ידיעה זו במעטפת הרגעה, שכביכול תופעה זו אינה חדשה, אלא היא כסות חדשה לעניין ישן. כוונתו שעולים יהודים נהנו בארץ ישראל מתרומות בני עמם מכל העולם. אך לעומת פושטי היד וענייני מרודים המתקיימים מן התרומות, מדובר הפעם ביסוד אנושי חדש, המתבסס על עבודה פרודוקטיבית ועל יסוד תרבותי שונה, ו"מבחינה זאת כל אחד מאתנו הוא פלשתינופיל". המתיישבים ראויים להוקרה ולאהדה. מכל מקום הדגיש נ"ס, המושבות נתמכות על ידי חברה פילנתרופית, כך שאין מקום לדבר על הגירה לארץ ישראל, שכן אולי יתוספו שם עוד מושבות אחדות, אך לא יותר מכך.

הוא ביטל את תשומת הלב המוגזמת שמקדישה העתונות להופעת הציונות. הציונות הדתית יפה היא, אך אינה נושא לזיוכוח. הציונות הפילנתרופית היא תופעה מעוררת אהדה, אך אינה מסכנת דבר וגם לא מעניינת את כלל הציבור. הרומנטיקה הארץ ישראלית היא תופעה ספרותית בעיקרה, וגם היא נרגעה ופיתחה מקומה לשיקול דעת.

נ"ס הציג אפוא על דפי "איזראליטה" עמדה זוהה כמעט לעמדתו בעתונות העברית, בהבדל אחד. הוא לא היסס לציין ב"הצפירה" וב"האסיף", שעם כל היות הרעיון הציוני רחוק מהמציאות, יש בו גרעין של תקווה לעתיד. עובדה היא כי לא פסק לפרסם ב"הצפירה" ידיעות שוטפות ומאמרים כלליים על ארץ ישראל, במהלך כל שנות ה-80.

מ-1894 כתב נ"ס ב"איזראליטה" פחות ופחות, עד כי פלטין שאל אותו בתחילת 1895 אם הוא בכלל מתכוון להמשיך ולקיים מדורים אחרים.¹⁴ ייתכן שחש באי רצונו של נ"ס להמשיך, כפי שהתוודה באוקטובר 1894 בפני אשתו. בעודו מבקר אצל עורכי עתונים יהודים בגומניה ובצפת, קיבל מאחדים מהם הצעות להצטרף, ועל רקע זה כתב:

מזמן כבר דיברנו על כך, שבמקום לבזבז זמן על מאמרים ב"איזראליטה", היה יותר הגיוני להקדיש אותו לעבודות ספרות בשפות אחרות ובכתב עת אחר. נסיעתי לברלין ולפריז תביא בוודאות לפירות המקווים בכיוון זה. אני נלהב להתחיל לעבוד על מאמרים בגרמנית וצרפתית, כמובן בזמן שנותר איתי עבודה ב"הצפירה".¹⁵

הטפה לעברית – בעתון המתבוללים

נראה כי וארשה הפכה צרה מדי לסקרנותו של נ"ס, וקהל הקוראים בפולנית היה קטן על מידותיו. הוא היה צמא לשינוי, לגיוון. זו הסיבה לדחף הנסיעות לחו"ל, ושם תפסה אותו הידיעה על מותו של פלטין. הוא כתב לאשתו מפרז, כי הידיעה זעזעה אותו והדגיש את הידידות עם המנוח שנמשכה 15 שנים.¹⁶ כמה ימים

במקביל קרא נ"ס לאינטליגנציה היהודית להתנער, להירתם לעשייה, ללמוד על היהדות. הוא גם ביקש לעורר בפולין וברוסיה יותר פעילות ורחנית, ספרותית, מחקרית, לא פחות מן התסיסה האינטלקטואלית שהיתה בארצות המערב. מתברר שני"ס שם דגש מיוחד על הכרת העם היהודי ועודדו לבנות תרבות חברתית חדשה.

הציונות – גרעין של תקווה לעתיד

בעשרות מאמרים שכתב במהלך 1890-91 הוא ביקש להסביר, כי רצונו של העם היהודי להתפתח בכיוון שמירת התוכן החיובי של יסודות המסורת, ולא לדבוק בצורתה החיצונית וכי הוא פתוח לקליטת ערכי הרוח הכלל אנושיים. הוא גם נתן דוגמה אישית בהתחקותו אחר תולדות הקהילות היהודיות, בפרסמו מדי פעם במדור "מן התיק" (Z teki) נתונים שמצא בפנקסי קהילה שונים. בדיעבד זהו נכס היסטורי, שכן לא נותר זכר מן המקור.¹⁰ במהלך 1892-1894 פחתה תדירות כתיבתו. הדבר קשור כפי הנראה בעבודתו הנמרצת להוצאת כרך נוסף, שישי, של השנתון העברי "האסיף", לאחר שחלה הפסקה ממושכת בהופעתו. בתקופה זו הוא גם החל את מסעותיו ברחבי אירופה ולא התפנה עוד לכתיבה אינטנסיבית, מלבד כתבות מזדמנות של רשמים מנסיעותיו (למשל מאיטליה).

ממכתביו הפרטיים באותה תקופה נראה, כי הוא עיף מן הלחץ היומיומי שרבץ עליו למלא את עמודי "הצפירה": "הטרדה הגדולה המוטלת עלי בעבודת הצפירה ריחיים על צוארי... גם בעבודת 'האסיף' התרשלת... אף כי חביבה לי העבודה הזאת הרבה יותר מעבודת הצפירה."¹¹ נראה, שעקב השחיקה הנפשית והפיזית, הירבה נ"ס לבקר בבירות אירופה, לפגוש סופרים, רבנים ועסקני ציבור יהודים, עמם התכתב שנים רבות. עם זאת הקפיד לשלוח את מדוריו הגדולים והחשובים ל"הצפירה" וגם ל"איזראליטה", וכאשר ח.ז. סלונמיסקי, מייסד "הצפירה" ועורכו, רטן על היעדרו ואשתו התלוננה על האחריות והעומס שנפלו על כתפיה בניהול "הצפירה", הסביר להם שהמקום בווארשה נהיה צר עליו, הוא חש עייפות, חסרים לו נושאים לכתוב, ולעומת זאת הוא מתלהב מן הגירוים שהוא מקבל בפוגשו אנשים, נופים ונושאים חדשים, המשפרים את איכות כתיבתו לאין ערוך.¹²

את נושא התנועה הלאומית היהודית העלה נ"ס ב"איזראליטה" לראשונה רק בקיץ 1895, כלומר בשלב מאוחר למדי. בשנה זו הופיע לראשונה בעתונות היהודית והפולנית המונח "ציונות". נ"ס החליט להסביר לקוראי פולנית את משמעות המונח מזווית ראייתו הוא. נקודת המוצא שלו היתה לגלגנית משהו ומתנשאת. הוא פתח בהתקפה על מבקרי היהודים משום הכללת כלל ישראל תחת סיסמאותיה של תנועת "חובבי ציון" (ללמדך כי לא כל היהודים מזוהים עמה). מדבריו השתמע כי טעות היא להתייחס לנושא ברצינות רבה מדי. הוא הבחין בין שתי צורותיה של "חבת ציון", זו הדתית, שהיא העתיקה ביותר ומתבססת על פולחן ארץ ישראל; וזו הכלכלית, הקולוניזטורית. לדידו, הונעו אוהדי רעיון ההתיישבות

IZRAELITA

לקלוט את מלוא התוכן של ספר התורה, חייב להסתגל לשפה העברית.²⁰ בסוף אותו חודש הביע אהדה לרעיון של אוטונומיה תרבותית. הוא הדגיש, ש"כדי להיות משהו, צריך קודם כל להיות אני עצמי."

האינטליגנציה היהודית, לדבריו, מכינה היטב שלעולם לא ניתן יהיה להפוך בן מוצא שמי לארי. "שאלת האסימילציה ניתנת לפתרון פשוט מאוד,"²¹ וזאת בדרך הסובלנות והחקיקי ההדדיים, כאשר צמיחת התרבות היהודית תוביל בה בעת לתרבות אורחית אמיתית. משמע — לא תיתכן התבוללות, אפשר רק לקיים מזיגה. טיעון כזה — בעתון של מתבוללים — מתמיה למדי.

ואולם, במאי 1897 התרחש דבר שהכעיס את נ"ס. הוא פירסם מאמר מערכת מאוד לא אופייני לו,²² מלא זעם על האנטישמיות הגרמנית, אשר שמה ללעג את כל הערכים המקודשים בעיניו. אהבת הזולת, טובלנות, שוויון, הומניזם — לא היו בשבילה אלא הבלי הליברליזם, אשר לא זיכו את בעליהם ולו בפיסת אדמה אחת. כוח הגזע, התוקפנות, חוסר התחשבות טוטלי, יהרהר ללא קץ, ורצון לכפות את התרבות הגרמנית העליונה על העולם — הם המקור לשנאה האנטישמית ושנאת כל מה שאינו גרמני.

דומה שהוא הבין אינסטינקטיבית את האימה שעתידה לצמח מהשקפת העולם הדומיננטית בעם הזה. אך אחרי פרץ דברים נרגש זה, חזר נ"ס אל מה שהגהו — האופטימיסט המושבע: הרעיונות הטוויטונים הגרמניים הם רק גשענות חולפים של המאה השוקעת; תולדות העמים אינן הולכות בדרך זו. למעשה חזר אל מטבע הלשון השחוק נוסח "עברנו את פריעה, נעבור גם את זה..." וכי זהו עוד פרק חולף של המרטרולוגיה של העם היהודי, שבכוח האמונה יתגבר גם עליו.

התארגנות, שיפור, תמיכה

בקיץ 1897 הרחיב נ"ס בכתיבה פובליציסטית עיונית, כמו רצה להחזיר ולבסס יותר בדעתם של קוראיו את תפיסתו של המציאות החברתית ושל הדרך המתאימה להתמודד עמה. ניתוחיו ופותרונותיו חזרו שוב על המוכר לנו מן המשנה הפוזיטיביסטית של עמיתיו הפולנים. כמוהם, נקודת המוצא שלו היתה כי מלחמת הקיום של החברה מחייבת אותה להגיע לרמה מתאימה של ציוויליזציה תרבותית ויכולת של השתלבות הגיונית בארגון קיומה הכלכלי. תפיסת הלאום שלו הצטמצמה, בדומה לפולנים, בראיית סוג של ציבוריות אנושית הנמצאת על רצף של התפתחות אבולוציונית טבעית, אשר משתנה לפי חוקי הקידמה האנושית.

אחר כך הגיע אליו מכתב מאחד מאנשי מערכת "איזראליטה" לשוב מיד ולקבל על עצמו את ניהול העתון.¹⁷

כאשר חזר ועלה לקברו של פלטיץ, כתב הספד ב"הצפירה", "על קבר חבר", בו הודה אמנם, כי דעות פלטיץ לא היו דעותיו, וכי 15 שנה היו ביניהם ויכוחים, אך בשבע השנים האחרונות התראו כמעט יום יום. למרות חילוקי הדעות, ציין סוקולוב, אי אפשר היה לריב עם האיש המיוחד הזה, שהיה משכמו ומעלה.¹⁸

לאחר מותו קיבל נ"ס לידי את ניהולו הספרותי של "איזראליטה". לקראת הכניסה לתפקיד הציג מחדש, בשלושת הגיליונות הראשונים (דצמבר 1896-ינואר 1897), בכותרת "שאיפותינו",¹⁹ את השקפתו הידועה. כלולים בה האלמנטים המחשבתיים עוד מראשית דרכו הפובליציסטית. כפי שטען בעבר, שלספרות זכות קיום אם היא תורמת לחברה, כן טען עתה, שלכתב עת יש זכות קיום בתנאי דומה. משמע, צידקת קיומו של "איזראליטה" בהיותו מוקדש לענייני היהודים. מצד שני, יש צורך בכלי ביטוי כמו "איזראליטה" להאיר את תולדות היהודים, מנהגיהם, דתם, צרכיהם ומצבם דווקא לנוכח ההתנפלות האנטישמית. לכן בכונתו "לתרגם ולפתח עקרונות קיומנו, לטפח את כל המרכיבים הסגוליים של היהדות, להביא לתודעת מעמדם החברתי של היהודים." הסביבה העוינת הגבירה את עוצמת התחושה של זכות הקיום של היהודים אך לא יצרה אותה, כי זכות זו טבועה בתוך עצמנו. "אנו קיימים כחידה שבטית-דתית; לנו עניינים וצרכים התובעים חקירה ויצוג ייחודי." על כן מטרת העתון וזכות קיומו היא במתן ביטוי לכל אלה, תוך חקירה והסברה.

בחלקה האחרון כוללת הצגתו את שני היסודות הבסיסיים בהשקפתו — מדע והשכלה אשר נותנים לדת ולמסורת את אפשרות ההתחדשות והתעוררות, והשתלבות בציוויליזציה האנושית המתקדמת. הוא חזר על אימרתו של דקרט: "אני חושב, משמע אני קיים", (כפי שעשה גם בעברית), וביקש לשכנע שוב, כמו בעבר, שללא ידע מתחדש הופכים היהודים לאנכרוניזם. והיסוד השני — כתב העת הוא דוברה של דעת הקהל, של ציבור מסוים. לכן עליו לשקף את מגוון הדעות מכאן ואת דעת הקהל הציבורית מכאן. ענייני הציבור אצל היהודים כוללים השכלה, תעשייה, מסחר, מלאכה, היגינה ציבורית, מוסדות חינוך, מעשי צדקה ועוד.

עם כניסתו לתפקידו הוא יזם הכנסת מדורים חדשים: "הידים" (Odgbosy) — לסקירת העתונות; "מן התצפית" — לדייווחים על חיי היהודים במדינה; ומדור "יודאיקה" — המוקדש לבעיות מחקר ביהדות, שנ"ס עצמו מילא אותו בכתבותיו.

מרגע שהפך עצמאי בקביעת אופיו הספרותי של כתב העת, נפתח עידן חדש בעתון היהודי-פולני. הצהרת הכוונות שלו לא היתה שונה כלל מהצהרה דומה בעתונות העברית. התורה כל כך מדויקת, שאפשר כמעט לצפות מראש את מהלכיו הבאים.

בפברואר 1897 פתח במערכה למען הפצה, לימוד וחקר השפה העברית כ"גורם ציוויליזטורי חשוב ביותר עבור רוב שכבות העם היהודי... שכן, מי שרוצה להבין ולהרגיש את היהדות כראוי,

נחום סוקולוב באיור של הצייר היהודי הנווד ליאופולד פיליכובסקי

ממחצית יולי ועד תחילת אוגוסט 1897 הוא פירסם בארבעה גיליונות של "איזראליטה" מאמר מערכת ארוך בשם "סיוע מידי",²³ בו הצביע על דרכים להקל על מצבם הכלכלי הקשה של המוני ישראל ברוסיה. מלחמת הקיום של ההמון היהודי הפכה קשה יותר לנוכח המורכבות הגוברת של התנאים הכלכליים. היעדר מיומנות מקצועית (עקב נחשלותו) להשתלב בכלכלה המשתנה, ואבטלה קשה הגבירו את סבלו, והוא נדחק תוך כדי התפתחויות המשק החדש אל שולי המערכת הכלכלית. הסוגיה היא כלכלית גרידא — ציין נ"ס — ואינה ייחודית ליהודים דווקא, שדרכי פרנסתם הישנות והנפסדות נעלמות מן העולם, אך הרעב של ההמונים חזק מכל הטפות מוסר. המצב הקשה מחייב מאמץ עליון, תשומת לב והקרכה. הדרך שהתווה נ"ס — התארגנות, שיפור, תמיכה, סיוע, הקמת מפעלים ואגודות — כל זה כדי להביא את ההמונים לעבודה יוצרת. זאת ניתן להשיג רק במאבק, בתנועה — שהם סממן לחיות ולקידמה.

חודש בלבד לפני הקונגרס הציוני הראשון (שנפתח בשלהי אוגוסט 1897) התריע נ"ס כי יש בעיות בוערות הזועקות לטיפול, ואין זה הזמן להזיז, לנוסחאות להגדרת השבטיות הישראלית — האם הוא לאום או לאו. לא זו העת לחלומות על ארץ אוטופיה האגדית — הממלאים את רוב העתונות היהודית. הוא הדגים את האופן הנכון, לדידו, של התמודדות עם הבעיות הממשיות. כעבור חודש הוא יחשוב אחרת.

"איזראליטה" והתנועה הצייונית

הדיון עד כאן הבהיר, עד כמה רבה היתה דבקתו של נ"ס במשנה הליברלית-פוזיטיביסטית נוסח וארשה, וכי הוא ביקש ליישמה לעמו באמצעות כמה זאת, לא פחות מאשר בכל הפורומים האחרים ובשפות האחרות. הוא היה עקבי מאוד בעניין זה עד המחצית השנייה של שנות ה-90. באותה עת התרחשו שני אירועים: נפטר פלטין, מייסדו ועורכו של "איזראליטה" ונ"ס החליפו; הלכו ונתגבשו זרמים רעיוניים בקרב האינטליגנציה היהודית. לא עוד בשולים ובאופן מנותק, אלא במודעות עצמית הולכת וגוברת, ובקנה מידה בין לאומי.

שנתיים אחרי שהציג לראשונה את רעיונות הצייונות בפני קוראי פולנית — בנימה של סלחנות לגלגנית — כתב נ"ס מאמר מערכת בשם "זרמים פנימיים",²⁴ המתייחס אחרת לגמרי אל הלכי הרוח בקרב היהודים. הפעם הגדרותיו מעודנות ומדויקות יותר, וההסברים רציניים וענייניים יותר: נ"ס גילה לקוראיו, שבעולם היהדות, הישן והרדום כביכול, צצים ועולים זרמים חדשים, בעלי שאיפות מנוגדות בתכלית אשר נאבקות אלה באלה. מלבד המאבק שבין המתנגדים לחסידים, קמה הצייונות, ובתוכה רוחשות הדעות והתקוות. צעירים מסורים ולוהטים בשאיפתם להקים התיישבויות בארץ ישראל, מעוררים אהרה אדירה. מה חבל שלעבודתם נילוו קולות מתק כוזבים של מיני "מחיי לאום" שאליהם הצטרף לאחרונה ד"ר הרצל.

IZRAELITA

או אינם רוצים להתבולל בארץ מגוריהם. ואולם האמירה העיקרית היתה בהבעת הלבטים והתקוות מעבר לפתרון בעיה קיומית מיידית. מלבד הצורך הרחוף לפתור בעיה כלכלית חמורה, ביחוד בגלל סתימת אפיק ההגירה לאמריקה, כתב נ"ס, יש לבחון את תפיסת היהדות לעומקה. שהרי יש תשיבות למאמצים המכוונים

ליצור תרבות יהודית עצמאית. זה אלפי שנים קשורים אנו בתרבות העמים שאנו חיים בקרבם. אך מי יודע, אם הושבת יהודים בארץ נפרדת, בתנאים נורמליים להתפתחות עצמית — תצליח לעורר את הגניוס הישראלי הרום לחיים חדשים?... בכל מקרה, לא רק מהיבט יהודי, אלא גם מבחינה אנושית כללית — הרי זו שאיפה אידיאלית וניסוי מעניין.

הנסיעה לבזל

סקרנותו האינטלקטואלית חייבה אותו להעלות נושא זה לדין אקדמי ותיאורטי והוא התייחס בחיוב לפומביותו ופתיחותו, ללא ריח של כיתתיות. על אף התנגדותו לסיסמאות שוביניסטיות המדמיינות יהדות כטריטוריאליה בלבד, ולמרות הבדלי עמדות בינו לבין ד"ר הרצל, הוא הודה, כי הצלחת הציונות מקורה לא באנטישמיות בלבד אלא היא תוצאה של פשיטת רגל הליברליזם היהודי-מערבי של היהודים העשירים. מסקנתו מניתוח התופעה של הציונות היתה, שההתלהבות מהישגי יהדות המערב פגה, והברק החיצוני של עושרה לא סיפק עוד את שאיפת העם לאיזו קריאה נמרצת יותר ושאיפה אידיאלית כלשהי. "מן ההרצליאדה כולה נושבת רוח עממית חזקה," טען נ"ס, והצעירים נמשכו אל אומץ לבו של הסופר העיקש, החולם, הלוחם ללא פחד מן המכשולים. אמנם נ"ס לא נמנע מלציין שיש אי דיוקים וסתירות בתוכנית הקונגרס, ויש מקום רב לוויכוח באשר להגדרות ומושגים. הבעיה, לפי הבנתו, היא למעשה של אותו חלק ביהדות, אשר אולץ להגר, ומבחינתו יש הצדקה לקיום הקונגרס.

נראה שני"ס אף היטיב לתפוס את משמעותו של הקונגרס ואת סיבת הצלחתו, אף על פי שלא ראה ברעיונו הבסיסי יותר מספקולציה תיאורטית מעניינת. הוא לא ראה בפתרונו של הרצל ולוונטיות ליהדות שמזדהה עם ארץ מושבה ומשולבת בתוכה (קרי: היהודים הפולנים השורשיים) והבין זאת כתשובה הומניטרית בעיקרה, תוך התעלמות מהיבט פוליטי כלשהו. הוא חש עם זאת בפוטנציאל התרבותי-חברתי הטמון בו.

אין ספק שהוא התלבט והיסס, ושאל את עצמו שאלות כיצד להתייחס לתופעה. באחד ממאות הפתקים חסרי התאריך שנהג

לפי הסבריו של נ"ס התפתחו שלושה סוגי ציונות: * הציונות האירופית המתקדמת — נוסח "כל ישראל חברים" ומוסדות פילנתרופים דומים במערב, הפועלים להכשרת ההמונים ולקידום השכלתם.

* הציונות האורתודוקסית המקשרת את החלום המשיחי עם שיבה לעבר העברי-שמי.

* הציונות העברית המתקדמת — העולה על כנפי הדמיון של חידוש התרבות העברית השורשית, אל המקור הלאומי.

הפעילים בתנועות אלה מתחלקים לאנשים הדוגלים בעשייה בתחום ההתיישבות, ולעומתם אחרים המחזיקים ברעיון, לפיו ההתיישבות מהווה את ראשית ההגשמה של התחדשות הלאום. האחרונים אינם מסתפקים באיסוף תרומות ליישוב היהודי בארץ ישראל. נ"ס הבחין גם בלאומיים טריטוריאליסטים, כדוגמת דובנוב, שאחת היא להם היכן תהיה תחילת העם. המקום אינו חשוב כלל, העיקר הוא התודעה הלאומית. ולבסוף — אלה (והוא התייחס לאחד העם כמוכּוּן) שמבינים כי לא ניתן לרכז את כל היהודים בטריטוריה אחת, אך נדרש מרכז רוחני המקרין את קרני היהדות לכל מקום בו חי יהודי.

נ"ס לא הסתכן בניחוש איזה זרם יגבר על האחרים, אך היה שבע רצון מעצם התסיסה המחשבתית. אפשר לשער מניסוח מפוייס זה, המנסה להיות אובייקטיבי ואינו שולל דבר, שגם אם היו בלבו ספקות, הוא רחש אהדה אמיתית לציונות בכללותה, אם כי עדיין חשש מן הדמיונות של החולמים, ובין היתר יצא נגד הפירסום הרב סביב ההכנות לקונגרס הציוני הראשון, בציינו כי הכינוס הצנוע נופח מעבר למימדיו וספק אם יש מקום להילה שיצר סביב עצמו פיליטוניסט כמו הרצל. ובכל זאת, ככל שקרב מועד הקונגרס, נראה כי נ"ס היה בשל להתקרב באופן ברור יותר לאחר הזרמים. את הדחיפה הסופית נתנה פגישתו עם הרצל. אין ספק שמאותה עת הפך העתון של המתבוללים בהדרגה לתומך בתנועה הציונית, עד שבסופו של דבר אולץ נ"ס לוותר על תפקידו במערכת "איזראליטה", בלחץ יורשיו של פלטין ששללו התפתחות זו מכל וכל.

כיצד הציג נ"ס בעתון בפולנית את ההכנות לקונגרס הציוני ואת דיוניו? (יש לציין שכרונולוגית דיווחים אלה מאוחרים ביחס להצגת אותו נושא בעתונו העברי, "הצפירה").

כותרת מאמרו כ"איזראליטה" היתה "התכנסות חובבי ציון". עובדה זו מעניינת כשלעצמה. ייתכן כי כשהישווה בין משנתו של הרצל לזו של פינסקר, לא ראה הבדל של ממש ולכן התייחס בתחילה לפעילותו של הרצל כהמשך למאמצי "חובבי ציון" בארץ ישראל.

רישמו החיובי הראשון התייחס לעצם העובדה, שלקראת הקונגרס פורסמה תוכנית. הרשים אותו קיומה של תוכנית בהירה וברורה, המביעה אמונה שקולה ומתונה כי יש פתרון לבעיה היהודית. נ"ס הסכים עם הרעיון, "שיש להשתדל ולמצוא מקלט בערבות החוק הבין לאומי — לאותם יהודים שאינם יכולים

№ 277

ש. ז. ז. רים

זכר סדר צות

סרה

הצפירה

HAZEFIRAH

מכתב עתי מדיני מדעי וספרותי יוצא לאור כד' יום ביומי

כל שנה קצת או סביב בארץ
למשך 18 קמ" ויורה זכר 20 קמ"א
אל על ג' פעמים חול לשי ערך, מאמר
כליו מאגלים בתצורה אינם מספם
לבעיות, טעות סת"ל נקל רק שם
הסלוח: סוקר, פלארין או פראנק
ולא פאם סוקרין של ח"ל.

מכר נקראתן כל שנה 15 קמ"א
כד' ח"לית אורעסע 26 סמ"א.

לשנה 6 ח"ל בידות, זכר הסלוח
לשנה 8 ח"ל, 10 שנה 4 ח"ל,
לרבע שנה 2 ח' סוקר כל עלה
לאחריכא.
ב ח"ל לא ר זכרנו 24 סוקר
בספרייך 15 ח"ל כשאר ארצות
20 סוקר, באמ" 8 ח"ל לא.
מזקן ב ח"ל ל' ח' ג' ג' ג' ג' ג'
שני פעמים כשכך כד' 18 ח"ל
לשנה או כמחור חלו כשפירוח'ל.

ווארשא יום ג' מכת הער"ד 1893/4 r. Warszawa, dnia 21 Grudnia (2 Stycznia) 1893/4 r. Варшава, 21 декабря (2 Января) 1893/4 r.

יריחת החש' 8 ס' 7 שקיעת הנחה ש' 3 סין 51 אורך חיים ש' 7 סין 44 סוף זמן בין הסמכות ש' 4 סין' 42

אחריכא רעדאקציה הצפירה קולעווסטא № 49 ווארשא

הצפירה לשנת 1894

בעד יסמ"י הם הרבע האחרון לשנה זו בעד התחומים על הצפירה עד קץ השנה ונבקש את התחומים לח"י ש...
התחומים, ואת סוף נבקש להיות רידים מקדימים לשלוח לנו את הארבעסען של התחומים מאו ושל החדשים שנסמ, ואנחנו על מסענו...
הפך איש ואיש מה ובזיווח
בחדר הצפירה בארצנו: לשנה 6 ח"ל, לרבע שנה 4 ח"ל, לרבע שנה 2 ח"ל.
בחול: באו 24 סוקר, באוספריא 15 פלארין, כשאר ארצות 30 פראנק, באספריא 8 ח"ל - לשנה, ולרבע שנה באוספריא 8 פלארין
במשלוח פעמים כשכך, או 8.75 במשלוח בכל יום, וכערך הזה כשאר הארצות.
השולחים התחומים סת"ל אל ישלחו לנו יסמ"י ארצנו כי אם יסמ"י ארצנו יונח על האמ"י רביעיתם.
התחומים מנדחורים את תחומם ויאלו לשלוח כמכתביהם את הארבעסען הנדסה אשר על האנדקראלע, או יכתבו את הארבעסען באותיות
ברורות ולא יתעורר, הארבעסען כמכתבם.

סוקולוב הירבה לכתוב ולערון. במשך עשרות שנים ערך את היומן העברי "הצפירה", יחד עם ח"ס - ח.ז. סלונמסקי (למטה) את "איראליטה" ערך לצד "הצפירה"

- האם מקום עתידי זה יהיה מקלט בטוח?
- האם תהיה לכך השפעה חיובית על הבעיה היהודית באירופה?
- האם הבעיה היהודית חלק מבעיה כלל חברתית?
- האם הלאום היהודי יהיה, כדוגמת העמים האחרים, בלעדי?
- האין הציונות ריאקציה?
- האם אינה מפריעה הארטיקולציה [הפרדה] לשלב את היהודים בחברה?
- מהי משמעותה המוסרית?
- האם העובדה, שהאנטישמים משבחים תנועה זו, אינה הוכחה כנגדה?
- לאחר המאבק רב השנים למען אמניפיציה, האם עלינו לוותר עתה?

- לרשום לעצמו, בכתב ידו הקטן והצפוף, מצאתי — בפולנית — רשימה של 12 שאלות שרשם, ולפי תוכנן יש להניח שהן מהוות ביטוי ללבטים בתקופה בה שקל את רצינותה של התנועה הציונית. וכך שאל:
- האם פלשתינא היא התשובה?
- היצליחו היהודים [האם יהיו מוכשרים]?
- האם תורכיה והמעצמות יסכימו?

הסו"ל | ת. ז. סלונמסקי
(רעדאקטארע) | נ. סאכאלאו

(תרגום — ש.ש.)

IZRAELITA

והאתיקה [?], מוציאה מכלל אפשרות שיבה אל הגיטו ומשפיעה על הנוער, שעד עתה היה אדיש ליהדות, כגורם ציוויליזטורי. הוא התרשם שהגורמים המתונים והחיוביים היו דומיננטיים בקונגרס. ההיבט העיקרי עניינם לא פסק מלהדגיש וששכנע אותו סופית לקבל את האידיאולוגיה הציונית, היה הליגליות של פעילותה. כן היה מקובל עליו צמצום מטרותיה ביחס לאותם יהודים שאינם רוצים או שאינם יכולים להתבולל.

הוא הציג תמונה של דיון אידיאולוגי פתוח, שקול, מתון ורציני, שרעיונותיו אינם מתנגשים בחוק המקומי והבין לאומי, ואשר משאיר פתוחות, למעשה, את כל האופציות לפתרון הבעיה היהודית ואינו שולל אף אחת מהן. ניס הזדהה במיוחד עם הקביעה הפוזיטיביסטית שהושמעה בקונגרס שלפיה, אם היהודים הם לאום, הרי עליהם לעמול בעצמם למען התרוממותם ממצוקתם, והמסקנה — עליהם להשתנות. אם כן, ההצדקה והנימוקים שהביא ניס בפני קוראיו הליברלים, המשכילים והמתבוללים להתעניינותו בציונות — היתה בגילוי הליברליות הפוזיטיביסטית ברעיונותיה הבסיסיים.

"ציונות פרקטית"

כעבור שבועות אחדים החל ניס לנתח²⁸ את הרעיונות שעלו בקונגרס, כדי לגרום ליתר פתיחות לתהליכים המתרחשים, ובעיקר — כדי להציג את הרצל ומשנתו בפני ציבור שלא הכירו אותם. דבריו בכללותם באו לקרב ציבור זה לציונות על בסיס הטענה, שההבדל בין הציוני והמתבולל אינו גדול כל כך (טענה אבסורדית לכאורה). נקודת המוצא היא הרצון להדגיש את הדומה ולצמצם את השונה. ההבול, לדעתו, הוא בפרופורציות ולא במהות העניין. לציוני ברור שבהרבה נושאים חייבים היהודים להתחבר עם תרבות העמים, לא פחות ממודעותו של המתבולל, שיש לשים סייג כדי לשמור על ייחודו היהודי.

ניס עונה בהקשר זה על השאלה המתבקשת האם הוא עצמו תומך באתר הצדדים? תשובתו אופיינית: הוא אינו שבוי בדוקטרינה זו או אחרת ומתנגד להדבקות תוויות זיהוי; על כן, בענייני ממלכה, חוק ואזרחות הוא לחלוטין בעד קשר עם המדינה בה חי היהודי. לעומת זאת, היהדות חייבת לטפח, לפתח ולשכלל את ייחודה בתחום המהות הרוחנית והמסורת שלה.

ניס נמנע אפוא מהזדהות חד משמעית, בציניו, שהוא מקנא באלה המסוגלים כהרף עין לקבוע אוריינטציה, בעוד הוא עוקב כבר 15 שנים אחרי זרמי ההגירה, שאיפות ההתיישבות בארץ ישראל, קורא ספרות בנושאים אלה, מהסס ומתלבט, עד שכונה "מתנגד"

הוא ענה על השאלות האלה לעצמו ולקהל קוראיו ב"איזראליטה", בטרם נסע להשתתף בקונגרס. כן ביקש להסביר את נוכחותו שם ולהכין את דעת הקהל לקראת ההתפתחויות בדיוניו ולאחריו. הוא פירסם מאמר בשם "יתרונות מוסריים"²⁶ ופתח בביקורת על התנתקות היהדות "המתקדמת" מהמוני העם היהודי. ניס יצא נגד הסיסמה המקודשת של היהודים המתבוללים, לפיה הם פולנים, גרמנים וכדומה — בני דת משה (מעשה נועז בעתון המתבוללים שזו בדיוק השקפת עולמם). נכון יותר לומר, שהיהודים הם לאום "נקי מבחינת גזע [?], נפרד מבחינת אמונה, ואולם אורגניזם נייטרלי וחסר צבע מבחינה חברתית, פוליטית ואזרחית, ולכן יכול להשתלב באופן אינטגרלי בכל אורגניזם חברתי". ואולם ניס שלל את התנהגותם של אלה שכל יהדותם מתמצית בכינוי "בני דת משה". מכיוון שהם אינם קשורים כלל בתפישות, בעקרונות ובשאיפות שמקורם בנביאי ישראל, הרי זהו ביטוי ריק מתוכן ממשי.

מהו אפוא התוכן הלאומי של עם ישראל? ניס נאלץ להודות בפה מלא בטעותו באשר להתפשטות רעיון הלאומיות, וכי בניגוד לציפיותיו, לא היתה תופעת הלאומיות חד פעמית וחולפת. הוא הסביר את ההתעוררות הציונית על רקע העובדה, שכל עמי העולם החלו להתעורר מתרדמת יובלות. גם היהודים נזכרו שהם היו פעם אומה. תחילה סיכם בקצרה את העמדות השונות נגד הציונות אשר התפרסמו בעתונות העברית מראשית שנות ה-80 (של המאה ה-19). לאחר הצגת תמצית הטענות, קבע ניס הצדקה יוצאת דופן לזכות הקיום של הרעיון הציוני: משום היותו גורם המקשר בין האינטליגנציה היהודית לבין המוני העם ומונע את התופעה שתוארה לעיל — של בריחה והתנתקות מן העם, במיוחד בקרב הנאורים והמשכילים. העשייה ההתיישבותית בארץ ישראל הופכת למשנית ביחס ליתרונות המוסריים עבור היהדות עקב הצטרפותם של כוחות האינטליגנציה הבולטים. המרכיבים האוטופיים בציונות יתמוטטו מעצמם, לדעתו, אך מה שיישאר מן ההתעוררות — היא החינוכית שחדרה לעורקי האורגניזם היהודי הרפה.

ניס מציג כאן גרסה תועלתית של הצדקה הציונית (למרות שאינו מזדהה עם פרטי תפיסתה) — והיא עצם התסיסה הרעיונית המתיה שהיא מעוררת בעם. הוא סבר כי הציונות היא תגובה לעצלות הליברליזם היהודי, ושאלולא חוסר הדינמיות של האינטליגנציה הליברלית, לא היתה הציונות חודרת לשכבות רחבות כל כך. שכן, מלבד "העניין הפילנטרופי" של התמיכה במתיישבים בארץ ישראל, דוגלת הציונות באותן מטרות עצמן — עידוד לעבודה, להשכלה ולשיפור תנאי החיים של המוני היהודים. אם תצליח, לדבריו, הציונות לקיים לאורך זמן מחויבות למטרות אלה — שהן כה חיוניות להרמת המוני העם מן הנחשלות — ייקף הדבר לזכותה בתולדות היהודים.

כך תירץ ניס את נסיעתו לבזל. ברור זה דיווח על דיוני הקונגרס הראשון,²⁷ והביא אותות ומופתים להוכיח שהציונות, מלבד חלומותיה ודמיונותיה, עומדת על הפצת ההשכלה, העבודה, הסדר

סוקולוב כמנהיג ציוני (יושב רביעי מימין) בפגישת צירי פולין בקונגרס הציוני השמיני בהאג, 1907

המקומי והבין לאומי; כל עוד היא שומרת על האידיאלים ועקרונות התורה ומהווה גורם להתחדשות מוסרית, תרבותית והיסטורית של היהודים, אינה סותרת את המקובל והמותר בחברה שבה הם חיים — הרי הוא, נ"ס, הינו ציוני. מכאן שהצטרף בפה מלא ובהודאה פומבית לתנועתו של הרצל, והבטיח לתת יד להסברה ולקידום מכירת השקל כדי לסייע ל"ציונות הפרקטית".

סוקולוב וה"איזראליטה" — הסוף

מיד לאחר הצהרת הזדהות זו, פירסם נ"ס ב"איזראליטה" בשלושה המשכים את הגירסה שלו ל"יסודות התאורחות"²⁹, שוב על מנת לשכנע, כי אין ניגוד בין השניים, שכן הוא מזדהה עם התבוללות כל עוד פירושה התקשרות הוגנת, ולא ביטול עצמי, התאגדות הגיונית ולא עירוב בין שבטי טרם זמנו.

הוא קיבל את מושג התבוללות, כל עוד היא התייחסה לרוח החוקים שנקבעו ב"סנהדרין" היהודי שהקים נפוליון, כלומר: הכרת הייחוד האמוני והגזעי של היהודים, יחד עם ההכרה, הכבוד וההסתגלות לחוק המדינה (דינא דמלכותא דינא) וכחובה לעבוד לתועלתם ולתועלת החברה כולה. שכן, לפי הבנתו של נ"ס, היה ה"סנהדרין" הפריזאי ליברלי וסובלני ביותר, אך בראש ובראשונה היה ונשאר יהודי.

האופן בו החדיר את הרעיון הציוני בעתון זה של יהודים

— אף כי הוא תומך גדול של הכוונת היהודים לעבודה יצרנית במושבות ארץ ישראל. נימת הניסוחים היא אפולוגטית במידת מה, המצטדקת על זהירותו של אדם שקול הנוטה לבקר תופעות ולא להיסחף רגשית. באותו אופן, לא דחה נ"ס את רעיונותיו של הרצל, אף שלא היסס להשמיע ביקורת, כהדגישו את השינויים שחלו בתוכניתו של הרצל במהלך הקונגרס בבל.

כל זאת, בנוסף להבהרות שמסר לו הרצל בפגישתם בווינה, בתום הקונגרס, שכנעו את נ"ס, שההבדלים בין הציונים למתנגדיהם אינם משמעותיים. הוא חזר על דברי הרצל בפגישה עמו, תוך שימת דגש חזק ביותר על הרעיון, שתוכנית ההקמה של יישות יהודית בארץ ישראל מכוונת אל "עודף" היהודים במקומות ישיבתם, כלומר רק לאותו חלק מן האוכלוסיה היהודית שאינו מוצא את מקומו ופתרון בעיותיו במקומו הנוכחי. נ"ס העביר לקוראיו את הסברי המנהיג הציוני: הרצל השלים עם העובדה, ששיעור מסוים של העם רוצה ויכול להתבולל ויש לו התנאים הדרושים לכך. אבל הוא לא האמין, שלגבי רוב רובו של העם ייפסקו הרדיפות, הדיכוי, השנאה וההשפלה, כל עוד לא תהיה לו פינה משלו. לכן יש לדבריו לצאת מ"חיתולי הפילנטרופיה" של הקולוניזציה בארץ ישראל ולהעמיד את הבעיה על עורה עצמית חוקית וגלויה, שכן הציונות היא לא רק תנועה יהודית, אלא גם תנועה הומניטרית וציוויליזטורית והמקשרת את היהודים עם כלל האנושות.

לאחר הצגת טיעונים אלה, סיכם נ"ס, שכל עוד נועדה הציונות להקים בית ליהודים החסרים מקום, וזאת בישר ולפי החוק

IZRAELITA

ברגשי המתבוללים, הביאה כנראה את בעלי העתון לידי החלטה לצמצם את סמכויות נ"ס במערכת.

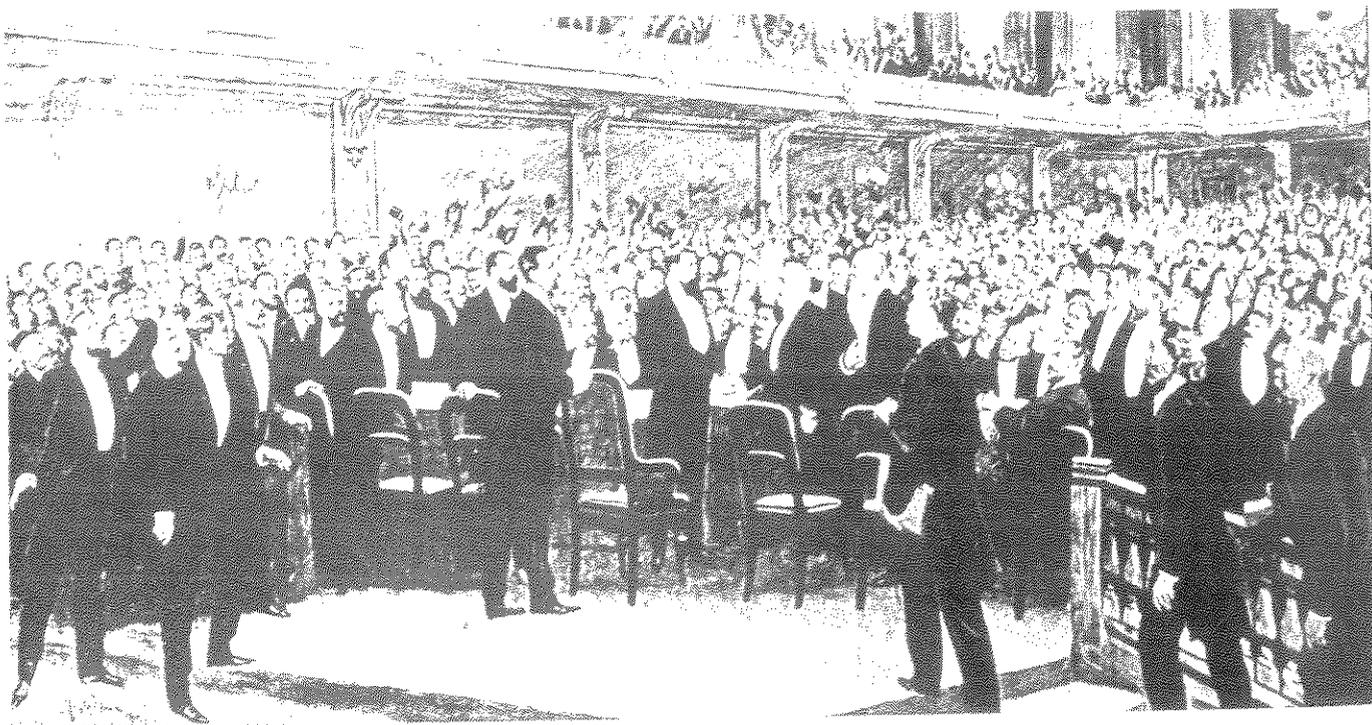
הוא המשיך עם זאת, על סף המאה ה-20, לכתוב את מאמרי המערכת, ומתוכם עולות, תוך ניסיונותיו לשכנע את המתבוללים לערוך ביקורת עצמית נוקבת, התהפוכות בעמדותיו.³² טובלנותם וסבלנותם של בעלי "איזראליטה" וחברי המערכת לא עמדה להם נוכח מאמריו שתמכו בתנועה הציונית וביקרו את ההתבוללות. על דיוני היום הראשון של הקונגרס הציוני השלישי (1899) דיווח עדיין נ"ס, ואולם כבר למחרת פורסם הדיווח ללא חתימה, וסגנונו לא היה כה שופע ואוהד, אלא דיווח יבש, ענייני ומסויגי של כתב אנונימי. ברור שמאז אוגוסט 1899 לא היתה עוד לני"ס במה פוליטית להביע מעליה את דעותיו. על הקונגרס הרביעי ב-1900 לא דווח ב"איזראליטה" כלל, מלבד סקירה של תגובות העתונים הפולנים — אחר השולל ושני התומך בתנועה הציונית, אשר נחתמה בפסאודונים.

מתבוללים נשא את סממני התורה הפוזיטיביסטית שלו. דיווחיו על דיוני הקונגרס השני, ב-1898, הדגישו את מעבר הציונות לפסי הקידמה האמיתית, כלומר בכיוון של השקעה בהתחדשות ועבודה עצמית. על כן, טען, חוסר ההצלחה עד אז לייסד בסיס אמיתי של עבודה בארץ ישראל נבע מהעדר עבודה מסוג חדש, אותה עבודה אורגנית (praca organiczna) ואין ספק שכונתו של נ"ס היתה לנוסח הפולני.³⁰

במקביל, חזר והטיף לעבודה יצרנית וביסוס הקיום על עזרה עצמית תרבותית. הוא התכוון לעבודת חינוך שתיצור את קבוצות העובדים החיוניות לחברה, כגון חקלאים, גנים, בעלי מלאכה ופועלים.

גם עתה הקפיד להדגיש, כי ביקורת המתנגדים לציונות בגלל השאיפה ל"מדינה יהודית" היא חסרת שחר, שכן הרעיון ההרצליאני הראשוני נזנח מזמן ובמקומו התקבלה התפיסה של יצירת מקלט, "בתמיכת מדינות העולם". הוא הודה עם זאת כי תפיסתו של הרצל מרחיבה מעבר לכך, וכוללת את שאיפת ההתחדשות הרוחנית של היהדות.³¹

בסוף נובמבר 1898 נעלמה לפתע כותרת המשנה של "איזראליטה", שציננה כי כתב העת יוצא בניהולו הספרותי של נ. סוקולוב. יש להניח שלא היה זה במקרה. ההגנה הברורה על הציונות, גם אם תוך רציניולוציה מרוככת שכל מטרתה לא לפגוע

הרצל (במרכז) בפתיחת הקונגרס הציוני השני בבזל, 1898. איור של מ. אוקון. לאחר פגישה אחת עם הרצל, הפך סוקולוב לציוני

5. ג. סאקאלוו, "זכרון ראשונים", המגיד, גיליון 18, 5 במאי 1880.
6. נ"ס, איזראליטה, 39, 8 באוקטובר 1880.
7. למשל, המדורים ב "Izraelita", גיליונות 1, 2, 3, נובמבר-דצמבר 1889.
8. נ"ס, שם, 1, 2, 2 ו-9 במרס 1890.
9. S-w, Zadania Inteligencji Zydowskiej, Szkic programu, Odbitka z "Izraelity", Warszawa 1890.
10. נ"ס, שם, 21, 29 במאי 1891.
11. מכתב מג. סוקולוב לשלמה בובר, 7 במאי 1890, אוסף שברון, 1222/920 בית הספרים הלאומי, ירושלים.
12. באחד ממכתביו לאשתו מ-11 באוקטובר 1894, מפריז, כתב כי וארשה היא חווה קטנה וברלין היא כבר בהשוואה לעיר הכירה של העולם, פריז. הארכיון הצינוני המרכזי (אצ"מ), A18/571.
13. איזראליטה, 32, 16 באוגוסט 1895.
14. מכתב מש.צ. פלטיץ לנ"ס, בפולנית, 4 בינואר 1895, אצ"מ, אוסף סוקולוב, A18.
15. מכתב מנ"ס בפריז לאשתו בווארשה, 17 באוקטובר 1894, שם, A18/571.
16. מכתב מנ"ס בפריז לאשתו בווארשה, 4 באוקטובר 1896, שם, A18/573.
17. מכתב מנ"ס בפריז לאשתו בווארשה, 7 באוקטובר 1896, שם, שם. במכתב הוא סיפר לאשתו, כי קיבל פנייה לקבל על עצמו את ניהול ה"איזראליטה".
18. נ"ס, "על קבר חבר", הצפירה, 21 באוקטובר 1896.
19. נ"ס, איזראליטה, 1897, 3-1. מגיליון 5 של שנת 1897, נרשם מתחת לכותרת "איזראליטה": "יוצא תחת הכוונה ספרותית של ג. סוקולוב". מכאן ועד 1902 רוב מאמרי הפתיחה וכל עבודת העריכה של העתון היו בידי נ"ס.
20. נ"ס, איזראליטה, 8, 19 בפברואר 1897.
21. נ"ס, שם, 11, 12 במרס 1897.
22. נ"ס, שם, 21, 28 במאי 1897.
23. נ"ס, שם, 16, 23, 30 ביולי, 5 באוגוסט 1897.
24. נ"ס, שם, 24, 18 במאי 1897.
25. נ"ס, שם, 32, 13 באוגוסט 1897.
26. נ"ס, שם, 34-35, 27 באוגוסט ו-3 בספטמבר 1897.
27. נ"ס, שם, 37, 17 בספטמבר 1897.
28. נ"ס, שם, 41-43, 22 באוקטובר — 5 בנובמבר 1897.
29. נ"ס, שם, 45-47, 19 ו-26 בנובמבר, 2 בדצמבר 1897.
30. נ"ס, שם, 33, 26 בספטמבר 1898.
31. נ"ס, שם, 2, 14 באוקטובר 1898.
32. נ"ס, שם, 9, 2 במרס 1899.
33. נ"ס, שם, 35, 29 באוגוסט 1902.

על הקונגרס הצינוני החמישי (1901) דיווח כבר ל. גרוסגליק, (שהחליף כעבור שנה את נ"ס בתפקיד המנהל הספרותי של "איזראליטה") — בגיליון הראשון של שנת 1902. שוב היה זה דיווח יבש וענייני, ללא הלחלוחית וההערכה שאפיינו את דיווחיו של נ"ס, שהופיע בעמודים הפנימיים ולא במאמר המערכת. אך נ"ס לא נטש עדיין את העתון. במהלך השנה כתב מאמרים על בעיות כלכליות, תרבותיות וחינוכיות של היהודים בעולם, קרא לסיוע הדדי ורמז כי הפתרון הצינוני מתאים במיוחד לבעיות יהודי רומניה. במאמרו האחרון, תחת הכותרת "טרגדיה של כאילו יהודים" קרא למעשה להתנער מציפיות היהודים במדינות שונות למצוא דרך להשתלב בתושביהן ועם זאת לשמור על סממני היהדות. הוא הזכיר ניסיון של יהודים מלומדים מאוסטריה, דנמרק ועוד, להקים גופים שיפיצו ידע על היהדות. הם רצו להפריד בין פעילותם זו לבין פוליטיקה, ולהתרכז בעבודה של היסודות הפרקטיים. נ"ס ניבא כשלקן לניסיון זה בטענו שההתכחשות לא תעזור. תמיד יאשימונו בסולידריות בין לאומית וירדפוננו על יהדותנו. התייחסות העולם אל היהודים היא לא כאל יחידים אלא כאל כלל, למרות שאין כבר קהלים במובן הישן, ואין ליהודים עניין פוליטי כלשהו המתנגש בעניינים של אחרים. כל מה שנוותר ליהודים היא הזכות להתגוננות ולהישדרות. אלא שבמקום שיחיו היהודים במצב טרגי מבלי לדעת באיזה עולם הם נמצאים, עדיף שתהיה להם תוכנית של יהודים בעלי תודעה.³³ הרמז ברור — התנועה הצינונית היא המוצא מן הסבך.

בזה תם חלקו של נ"ס ב"איזראליטה".

★ ★ ★

פרק מעבודות דוקטור על דרכו של נחום סוקולוב לתנועה הצינונית, אוניברסיטת תל אביב, 1994.

1. א. גוטמן, צמיחת הזרמים החדשים בחברה היהודית כפולין כפי שהשתקפה בכתבי העת היהודיים (1861-1881), ירושלים, 1982, עמ' 249-250.
2. M. Fuks, Prasa Zydowska w Warszawie, 1823-1939, ZIH, Warszawa, P.W.N., 1979.
3. S.H. Peltyn, "Saz-li zydzi narodem", Izraelita, 1872, No. 30, 31.
4. מיל"ג, צארסקאיע, לנ. סאקאלאוו, וארשה, ח"י אב תרמ"ה, (30 ביולי 1885), אגרות יהודה ליב גאראדן כרך ב', ורשא, תרנ"ה, אגרת 288, עמוד 127.